

Lärarhandledning till föreställningen

-Muntliga värmländska berättelser-

Regi: Leif Stinnerbom

2021

Bra att känna till om *Mästarn över alla mästare*

Om muntligt berättande

Att berätta med kropp, röst och musik, det är något som människan gjort i alla tider. Det kan handla om berättelser som exempelvis beskriver hur någon i stammen lyckats fälla ett djur, hur någon äldre berättat för barnen om naturens faror, om minnen eller erfarenheter. De muntliga berättelserna har spridit sig mellan kontinenter, förändrats och fått lokal anknytning. Vi kan omöjligt säga hur gammal en berättelse är och redogöra för dess ursprung. Varje berättare gör sin berättelse unik, utifrån eget tycke, smak och relevans. Ibland är det berättaren själv som erfart händelsen, ibland berättar den utifrån vad denne hört från annat håll. Gemensamt för alla berättelser är att de under alla tider lärt och skyddat oss ifrån faror och sjukdomar, underhållit oss och varandra, samt förklarat naturen när vi inte förstått oss på den.

Om dialekten

En stor del av den lokala kulturen ligger i språket, den värmländska dialekten, och vi har valt ut några sagor och skrönor som från början berättades muntligt på det värmländska tungomålet. Det är i kärleken till språket som många av de värmländska berättelserna tar sin utgångspunkt, i slagfärdigheten och förmågan att "vänne å vri" på ordet för att väcka åhörarna till både skratt och djupaste insikt om vad det innebär att vara människa.

Varför just berättelser på dialekt?

En grundläggande egenskap hos levande språk är att de ständigt förändras. Dialekten vi har vuxit upp med är en del av vår identitet, vårt ursprung och vår personliga historia. Genom att tala och förstå dialekt kan vi känna del i en gemenskap. Genom att lyssna och försöka förstå äldre dialekter kan vi uppleva andra sätt att se på världen och att leva i den.

Vi kan också fundera över: vad lever kvar i den värmländska dialekten? Vad har förändrats? Vad är anledningarna till den här utvecklingen? Nya ord har kommit till och andra har försvunnit. På många ställen har en slags "standardsvenska" etablerats, medan det på andra håll finns starka dialekter. Hur kommer det sig att dessa dialekter är så starka än i dag?

Om handlingen i de tre berättelserna

Västanå Teaters föreställningar tar alla sin utgångspunkt i berättartraditionen där vi befinner oss, oavsett om vi spelar Gösta Berlings Saga eller en folklig skröna från Värmland. I *Mästarn över alla mästare* blandas historier från Fryksdalen med musik skapad just för denna föreställning.

Här möter du Vår Herre och Sankte Per, Smeden, Djävulen och Fanten, gubbar och kärringar och fåglar och få i en annan verklighet än vardagens, en sagovärld som kanske har mer att säga oss om mänskligt liv än vi tycks förstå i vår moderna urbana tid.

De tre berättelserna:

Gammel-Erk och Jäntan. Jäntan älskar att dansa, men äger bara ett par näverskor. Gammel-Erk (Djävulen) erbjuder henne då ett par läderskor under ett år, förutsatt att hon sedan tillhör honom. När året har gått så klagar hon över skornas kvalité för att slippa tillhöra Gammel-Erk. De ska tävla om vems skor som är bäst genom att springa runt sjön Fryken.

Fanten och Käringa. Fanten (en fattig man av resandefolk) ser en stuga sent på kvällen och hoppas få mat och husrum över natten. Käringen som bor i stugan är snål. Han erbjuder sig då att koka soppa på en spik. Undan för undan så fylls grytan med de mest fantastiska delikatesser.

Mästarn över alla mästare. En smed har gjort upp att han ska få vara mästare över alla smeder i sju år, under förutsättning att han sedan tillhör Djävulen. Så kommer Vår Herre (Gud) och ger smeden tre önskningar och smeden yttrar tre önskningar som sedan kommer hjälpa honom i hans kamp mot Djävulen.

Insamling av sägner och berättelser genom tiderna

Under slutet av 1800-talet och in i 1900-talet samlades det in stora mängder berättelser, minnen, sagor och sägner runt om i Sverige. En stor del av insamlarna var unga studenter som reste runt och intervjuade äldre människor om det förgångna. Även lokala upptecknare deltog.

I fokus stod det som uppfattades som lokalt eller regionalt och med risk att försvinna. Detta gör att det uppsamlade materialet inte på något vis ger en fullständig bild av vad människor i allmänhet trodde på eller berättade om. Men det insamlade materialet är en viktig källa till förståelsen för de muntligt förbundna berättelser som funnits runtomkring Värmland, Sverige och världen.

Människa som djur

Djur som huvudpersoner förekommer ofta i barn- och ungdomslitteratur, men har också varit återkommande och betydelsefulla inslag i vuxenlitteraturen, alltifrån antiken och fram till idag. Aisopos tecknade redan på 500-talet f.Kr. ner det vi idag kallar för fabler. En av hans mest berömda verk är "Haren och sköldpaddan". Djuren har ofta mänskliga drag, med attityd och beteende som speglar mänskliga laster och dygder. Fablerna avslutas med en sedelärande poäng eller ordspråk; såsom "tro inte dom som smickrar dig. Förmodligen är de ute efter något för egen del" eller "man ska inte döma någon efter utseendet, utan efter vad denne uträttar", eller "var nöjd med vad du har. Den girige mister oftast alltihop". Genom att låta djur gestalta människor så kan fabeln lättare lyfta idéinnehållet, djuren kan ha tydligare karaktärsegenskaper och tolkningsutrymme kan breddas, än om det hade varit människor som gestaltades. Även i den fornnordiska sagokulturen finns teman kring människor och gudar som ibland är förvandlade till djur.

Magiska ord av Nalungiaq, en gammal canadensisk inuit;

I tidernas begynnelse, när djur och människor levde ihop på jorden,
kunde en människa förvandla sig till ett djur och ett djur kunde bli människa.
Ibland var man djur, ibland människa,
ingen skillnad – alla talade samma språk.
Och då var orden som magi, ord var magiska.
Människan ägde outgrundliga krafter.
Ett ord sagt i förbigående fick de mest egendomliga saker att hända.
Ord blev plötsligt levande.
Och om människorna ville att något skulle hända - så hände det.
Det var bara att säga ordet.
Ingen kunde förklara detta.
Det var bara så.

Legendsagor

Legender är inriktade på att berätta om religiösa underverk och människor som genomgår religiösa omvändelser. Speciellt vanlig är legendsagor i den katolska delen av Europa som legenden utvecklades till en stor folklig berättargenre. En del av legendsagorna beskriver hur Vår Herre (Gud) och Sankte Per kommer ner till jorden för att se hur det står till på jorden. Dom vandrar runt som fattiga för att se hur de blir bemötta. Djävulen förekommer också i många av dessa legender. I berättelserna så förmänskligas de tre och de utmanas av människans klokhet och dumhet.

Eddan

Den Poetiska Eddan är en handskrift från 1270-talets Island och består av en lång rad olika skrifter från olika tider i muntlig tradition, medan andra är ganska nya (1270). Den del av skrifterna är från vikingatid, vilket man kan se på språket. Den Poetiska Eddan består av gudadikter och hjältedikter.

Snorre Sturlasson (1179-1241) sammanställde gamla berättelser till en helhet som går under namnet Snorres Edda. Eddan tecknades ner då kristendomen gjort entré.

Folkstro/hednisk tro

Man kan säga att folktron uppträtt genom människans behov av att förklara naturen. Den kan beskrivas som vanligt förekommande tankar om exempelvis övernaturliga väsen, att ödet finns, varsel och trolldom. Det kan uttryckas genom att människan utför vissa "ritualer" för att undvika problem, eller för att hålla sig väl med naturens krafter.

Vissa naturväsen skapades också för att skrämma bort barn från farligheter: under rotvältor bodde de underjordiska, i vattnet bodde bäckhästen och i strömt vattendrag fanns Näcken. Berättelserna hindrade många barn från att drunkna eller råka ut för allvarliga olyckor.

Folktro ligger utanför de officiella religionerna och är ofta kompatibla tillsammans med andra religioner.

Innan teaterbesöket

Förkunskap är viktigt för upplevelsen. Genom för- och efterarbete kan eleverna få en djupare förståelse av föreställningens tema och budskap. Det krävs inte mycket, utan ofta räcker det med en kortare diskussion som inleder och avslutar teaterbesöket. Vi kommer här nedan ge förslag på övningar och uppgifter som kan fördjupa förståelsen av föreställningen *Mästarn över alla mästare*.

Spelplatsen

Västanå Teater är en professionell teater med regionalt uppdrag som är verksam i Rottneros utanför Sunne. Föreställningen *Mästarn över alla mästare* spelas i Västanå Teaters spellokal som kallas för Loftet. Loftet rymmer 250 publikplatser, men under *Mästarn över alla mästare* säljs endast 100 platser per skolföreställning.

Inför varje föreställning håller en av skådespelarna en presentation och välkomnar därefter publiken in i spellokalen. Ytterkläder lämnas på avsedd plats utanför spellokalen. Det går inte att komma in i, eller lämna, spellokalen under pågående föreställning, så det är bra om alla utträttat sina behov innan föreställningen drar igång. Toaletter finns i foajén.

Föreställningens längd är cirka 45 minuter lång.

Diskutera - teatern som arbetsplats

Prata om teatern som arbetsplats. Vilka yrkeskategorier finns det och vilka funktioner har de? Påverkar publiken föreställningen? Hur? Varför? Hur blir man skådespelare, musiker, scenograf eller kostymör? Blir skådespelare och musiker nervösa?

Diskutera - muntliga berättelser

Västanå Teater arbetar mycket med sägner och berättelser. Vad kännetecknar muntliga berättelser? Kan man blanda verklighet och fiction i en berättelse? Vad hade muntliga berättelser för betydelse på den tiden då inte tv och internet fanns? Kan ni i klassen tillsammans göra om en klassisk berättelse till en lokal berättelse och vilka lokala ställen, ord och typ av personer skulle berättelsen innehålla?

Diskutera - dialekter

I dag säger man att det pågår en dialektutjämning i Sverige. Det innebär att dialekterna blir mer och mer lika varandra. Dagens unga pratar mindre dialekt än äldre. Samtidigt uppstår nya uttal, ord och uttryck hela tiden i språket. Vad tror du kommer att hända med dialekterna i framtiden?

Dagens dialektord

Elever och lärare väljer ut ett antal dialektord med översättning och skapar meningar där orden ingår. Kanske kan ni ha ett projekt med "Dagens dialektord" under en period, där du som lärare presenterar ett värmändskt ord varje dag. Tala om hur orden används, var de används, och beskriv ordets bakgrund och historia. Har ordet kommit in i dialekten från annat språk eller är det ett gammalt fornnordiskt ord som dröjt sig kvar i dialekten, men kanske försvunnit ur standardsvenskan? Finns ordet idag i andra språk?

Argumentera om dialekter

Låt eleverna argumentera mot varandra i grupper "för och emot användningen av dialekter".
Exempel på argument: gemenskap-utanförskap, vackert-fult, variation-enhet, visa ursprung-alla lika,
öva upp språkkänslan-inte förstå varandra.

Låt eleverna förbereda sig i grupper så argument finns inom alla områden. Poängtera att argumentationen är det viktiga och att eleverna inte behöver ha den åsikt som de ska argumentera för i övningen. Avsluta övningen med att ordet är fritt i klassen.

Samla dialektord hemma

Ge eleverna i uppgift att samla dialektord, gärna från olika delar av Värmland, med hjälp av släktingar och vänner. Be eleverna att anteckna i vilken del av Värmland som ordet används. Kanske är någon släkting från annat län, med annan dialekt, än värmländska? Kan eleven hitta två dialektord för samma sak? Samla sedan alla ord på tavlan och prata om orden. Vad betyder de? Är ordens innebörd lika för alla elever? I vilken del av Värmland/Sverige/världen talas de? Vilka av dessa dialektord brukar även eleverna använda?

Värmlands dialektkarta

På den här kartan kan eleverna lyssna på olika värmländska dialekter där människor berättar olika saker. Varierad kvalitet på inspelningarna.

<https://www.isof.se/dialektkartan#/places/search/v%C3%A4rmland>

Sägenkartan

I sägenkartan kan ni klicka er fram geografiskt och läsa nedtecknade sägner. En del är självupplevda berättelser i möten med mystiska, övernaturliga varelser och en del berättelser är rena sägner.

<https://www.isof.se/sagenkartan#/places/nordic>true>

Efter teaterbesöket

Samtala ur ett personligt perspektiv

Diskutera och ventiler föreställningen med eleverna. Se till att ställa frågor som det inte går att svara "bra" eller "dåligt" på. Försök skapa en diskussion där allas åsikter tas på allvar. Vilket är elevernas starkaste minne? Kan eleverna känna igen sig i något? Väcktes det några känslor hos eleverna? Betona att man inte kan ha "rätt" eller "fel" på dessa frågor, utan att alla svar är rätt.

Samtala utifrån Berättarperspektivet

Berättaren kan vara: jag-form, en utomstående berättare, en av personerna i berättelsen, flera personer som berättar samma berättelse ur sina perspektiv, en berättare som vet allt och som vänder sig till publiken.

Vem/vilka berättade föreställningen *Mästarn över alla mästare*? Var alla medverkande på scenen berättare? Berättade rollerna ibland vad de tyckte och tänkte till publiken?

Teaterimprovisation: Jag vet vad du har i fickan

Eleverna arbetar 2 och 2 (eller i ring). Person A säger till person B: "Jag vet vad du har i fickan". "Jaså vad då?" svarar person B. "En..." här ska person A svara det första denne kommer att tänka på. B ska sedan förklara varför denne går runt med detta i fickan.

Sedan görs övningen om, men då är det B som säger "Jag vet vad du har i fickan!" till person C.

Berättelseimprovisation 1: "en mening var"-berättelse

Eleverna sitter i ring. I tur och ordning berättar eleverna en mening var i en gemensam berättelse. Siste person att berätta avslutar också berättelsen.

Varianter: berättelsen ska bygga på viss genre, visst tema, vissa saker/platser/djur som ska finnas med.

Tips: försök hålla en röd tråd genom berättelsen och försök knyta ihop berättelsen på slutet. Blanda inte in för många olika personer/djur, miljöer och händelser, utan håll er till en enkel handling.

Berättelseimprovisation 2: "Men som tur var..."

Eleverna sitter i ring. I tur och ordning berättar eleverna en kort sekvens var i en gemensam berättelse. Men varannan person börjar sin berättelse med: "men som otur var" och varannan person börjar sin sekvens med "men som tur var". På så vis skapas ny spänning (vändpunkter) som ger berättelsen nya riktningar. Siste person i ringen avslutar berättelsen, gärna med att binda ihop berättelsen med början.

En personlig berättelse

Att känna engagemang för en berättelse är viktigt för att fånga lyssnaren. Låt eleverna förbereda en muntlig berättelse med början, höjdpunkt och slut. Förslag på teman: den gången jag slog mig riktigt illa, en gång när jag var modig, den gången jag slog sönder något värdefullt, den gången jag blev riktigt rädd, mitt största äventyr...

Låt eleverna sedan berätta för en mindre grupp och de som lyssnar ställer frågor. Frågorna är till för att berättaren ska kunna utöka sin berättelse till det bättre.
Berätta sedan i stor grupp. Tänk på volym, tempo och pauseringar.

Heta stolen på tema *Mästarn över alla mästare*

Heta stolen. Deltagarna sitter i ring. Läraren gör ett påstående. De elever som håller med byter plats. Om gruppen är trygg kan man ställa frågor om hur eleverna tänkt i sina val. Var noga med att betona att det inte finns "rätt" eller "fel" svar.

Förslag på påståenden:

"Alla människor har samma värde, oavsett ekonomisk utgångspunkt"

"Våld kan lösa våld" (Får jag försvara mig? Får jag hämnas?)

"Det är enkelt att skilja på goda och onda handlingar"

"Jag skulle offra mina ägodelar för att en vän skulle få det bättre"

"Jag skulle bjuda en främling på mat"

"Alla människor är lika värda"

"Det är rätt att luras för att få det man vill ha, om den man lurar är ond"

Pjäsanalys

Låt eleverna göra en pjäsanalys över föreställningen där de beskriver hur de upplevde teaterföreställningen. Förslag på frågor: vilket är elevernas starkaste minne? Kan de känna igen sig i något som hände eller sas? Har de lärt sig någonting nytt, eller fått större förståelse för någonting? Vad tänkte de om scenografin, kostymerna, musiken, skådespeleriet, ljuset och hur uppfattade de scenrummet?

Vi tar tacksamt emot recensioner om det skrivs några.

(Västanå Teater, Berättarladan 1, 686 94 Sunne)

Övriga förslag på tema berättande

- Låt eleverna skriva/berätta om vad de tror hände efter handlingen i de olika berättelserna
- Låt eleverna beskriva sin favoritplats. Låt dom sedan återge platsen igen, men utan synintryck (i stället med lukt, ljud, former, känsla).
- Låt eleverna ta med ett föremål hemifrån. De ska nu berätta ett minne, händelse, anekdot eller skröna kring det föremål som de valt.

Besök av teaterpedagog i anslutning till föreställning

Det går även att få pedagogiskt besök i anslutning till föreställningen. Dessa besök sker av Västanå Teaters teaterpedagog Linnea Benneberg. Innehållet anpassas efter behov och önskemål och kan ske både före eller efter teaterbesöket, i den mån det är schematiskt möjligt. Ett pedagogiskt besök kan innebära att man för ett samtal om och diskuterar handlingen och/eller arbetar med dramaövningar som har anknytning till föreställningen.

Via följande länk kan du se förslag på skolprojekt i anslutning till *Mästarn över alla mästare*:

<https://vastanateater.se/event/mastarn-over-alla-mastare/>

Frågor och önskemål gällande besök av teaterpedagog, eller frågor kring det pedagogiska materialet, kan ställas till teaterpedagog Linnea Benneberg: linnea@vastanateater.se